

Slovo jako gesto

Jan Dostal

„Hmotný svět se skládá z atomů.“ „Řeč se skládá ze slov.“ „Myšlenkový obraz světa se skládá z pojmů.“ Čili: „Atomy jsou stavební kostky světa.“ „Slova jsou stavební kostky řeči.“ „Pojmy jsou stavební kostky myšlení.“ Přibližně takto si to představuje většina vzdělanců.

Neuvědomují si, že takto představovaný svět je dokonale mrtvý, mrtvá je i takto představovaná řeč, mrtvé je i takto chápané myšlení, protože oddělenými stavebními kostkami nemůže nikdy proudit život.

Jsou pojmy skutečně oddělené stavební kostky? Pokud se domníváme, že jasné myšlení vyžaduje co nejpřesněji „definované“ (= „ohraničené“) pojmy, pak to bude pro naše *vlastní myšlení* možná platit. Každá definice má totiž za úkol vymezit pojem co nejzřetelněji, aby jej oddělila ode všech ostatních. Ovšem budeme-li od pojmů požadovat, aby to byly myšlenkově uchopené skutečnosti, pak myšlení pracující s takto ohraničenými pojmy nebude moci tomuto požadavku dostát.

Cožpak můžeme vůbec pronikat k hlubšímu pochopení pro svět s přesně ohraničenými pojmy? Je důležité si uvědomit, že pojmy samy nemohou za to, že se nám jeví jako mrtvé. Jsme to my sami, kdo je definováním zbavujeme života. Zamyslíme-li se nad obsahem jakéhokoli pojmu, objevíme, že žádný pojem odpovídající nějaké realitě se ani nemůže uzavírat sám do sebe, naopak, je nerozlučně spojen s nesčetnými jinými pojmy. Vezměme pojem „lípy“. Přece ho nemůžeme oddělovat od pojmů „kořen“, „kmen“, „list“, „květ“, „plod“. Ale ani od pojmů „včela“, „pták“, „hnízd“, od pojmů různých druhů hmyzu. Ani od pojmů „slunce“, „světlo“, „teplo“, „déšť“, „vítr“. Od pojmů ročních dob. Ale ani od pojmů „dřevo“, „míza“, „med“, „čaj“, „léčivé účinky“. A ještě od mnoha, mnoha dalších. Poznat, co je lípa, nemůžeme oddělením jejího pojmu od jiných pojmů, naopak, prohlubujícím se poznáváním souvislostí pojmu lípy s co největším počtem jiných pojmů. A prožíváme-li tyto souvislosti, začne najednou naším myšlením proudit život.

Tak se to má se všemi pojmy. Jejich obsah se nám přiblíží, prolomíme-li jejich ohraničení a uvědomíme si jejich spojení s co největším počtem jiných pojmů. Zároveň se tak z bezvýrazných, seschlých, stínově-mrtvých pojmů začínají stávat pojmy stále živější. V knize „Theosofie“ uvádí R. Steiner, že naše myšlenky jsou stínovými obrazy tvořivých duchových pravzorů všeho stvořeného, reálně existujících idejí v říši ducha. V rámci líčení této říše píše: „V duchovém světě je všechno v ustavičné činnosti plné pohybu, v neustálé tvořivosti... každý z pravzorů má možnost nabývat nesčetných zvláštních podob... A pravzory jsou mezi sebou ve více nebo méně příbuzenském vztahu. Nepůsobí osamoceně. Jeden potřebuje pomoc druhého ke svému tvoření. Nesčíslné pravzory působí často společně, aby vznikla ta nebo ona bytost v duševním nebo fyzickém světě.“

Naše myšlenky budou tím méně stínové a tím reálnější, čím více se připodobní těmto svým živým duchovým pravzorům, což znamená především: čím více se nám ujasní jejich vzájemné propojení. Definice nám mohou sloužit k co nejrychlejšímu, pojmenování věci; k tomu, abychom zjistili, že určitý strom je „lípa“, nám například postačí, víme-li, jaké má listy,

popř. jaké květy. O něco málo přesnější popis listů a květů nám pak ještě pomůže určit, zdali jde o „lípu velkolistou“ nebo „srdčitou“. Když však na základě definice „poznáme“, že určitý strom je „lípa“, co tím získáme? Jméno, nic víc. Jsme sice schopni jej pojmenovat, ale k „poznání“ lípy vede ještě dlouhá cesta. Putováním po ní musíme zjistit, kdy začíná rašit, jaký tvar má její koruna, do jaké výšky může dorůst, jak se to má s lýkem pod její kůrou, jak se chovají její květy v dešti, jak vypadá med nasbíraný včelami z jejích květů atd. atd. Tím se nám pojem lípy pospojuje s množstvím jiných pojmů; a čím více se takto o lípě dovíme, tím více si uvědomíme, jak je zasazena do světa, že je součástí obsáhlého přírodního dění, že nemůžeme pochopit její bytost, budeme-li ji chtít chápat oddělenou od tohoto dění. Tak může pojem lípy postupně ožít. Bude se nám ujasňovat, že život lípy má jiný ráz než život toho nebo onoho jiného stromu. Pravda je, že k takovému ujasnění nedojdeme „snadno a rychle“ definicí, nýbrž prohloubeným, trpělivým pozorováním, při němž objevíme u lípy - jako u kteréhokoli jiného stromu - tisícere nitky, spojující ji s celkem světa. Pojem jednoho jediného stromu se pro nás stane sám jakoby nezměrným, obsáhlým světem. Tak jako se nám i druhý člověk, čím více se snažíme ho doopravdy pochopit, stává sám tajemným, nezměrně bohatým světem.

Běžné školní vzdělávání se dnes snaží především o to, aby žák dovedl pohotově pojmenovat (nebo stručně popsat) co největší počet věcí, jevů nebo bytostí. Učí v podstatě slovními definicemi. To má ten důsledek, že děti, místo aby přiměřeně svému věku poznávaly rostliny, zvířata, nerosty, hmotné děje, cizí země, vzdálená dějinná období, dovedou pouze velikou spoustu věcí pojmenovat, popř. krátce popsat. Učí se pomocí definic klouzat po povrchu světa. K tomu, s čím se takto seznámily, nemají důvod ani čas zaujmout vztah srdce. Dalo by se dokonce říci: Čím více toho tímto způsobem „poznají“, tím méně budou schopny vyvíjet v sobě lásku k světu. Naučená slova jim zakrývají skutečnost, její život a její krásu.

Jak tomu zabránit? *Neztotožňovat slova a pojmy*. Slovo je nutně ohraničené, má tolik a tolik písmen a není možné je nastavovat. Zato pojem, k němuž se to slovo vztahuje, se v lidském vědomí nesmí stát něčím ohraničeným. Jistě: Vyslovím-li slovo, vytane mi současně určitý pojem; ale měl bych cítit, že tento tušený pojem je sám o sobě nevyslovitelný, nevýslovný, protože je všeobsáhlý; že to je veliký, tajuplný prostor, do něhož člověk může pronikat stále hlouběji a objevovat v něm jednu podivu- hodnost za druhou, stále nové vztahy k jiným pojmům, nová dobrodružství. K tomu pocitu by se měl učitel dopracovat: že slovo se nekryje s pojmem, že je pouze gestem, poukazem na něj, oknem otvírajícím se kamsi do nedohledných dálek. Gestem naznačujícím směr k určité skutečnosti a zvoucím k průzkumné výpravě do její nezměrnosti. Nikdy by nemělo předstírat, že je schopné jakoukoli skutečnost obsáhnout.

Tedy slovo nikoli jako značka určitého pojmu, ale jako ukazatel směru k němu. Tak bylo slovo chápáno od nepaměti. Dotvrzuje to jeho *hláskové složení*. Hlásky nedefinují, ale mohou nás uvádět do vnitřního rozpoložení, které usnadňuje sblížení s určitou skutečností. Tak se zase dostáváme k předmyšlenkovým kvalitám mluvy. Právě výraz hlásek nám naznačuje jiné stránky věcí než dnešní abstraktní, seschlé a nehybné pojmy a tím nám nabízí možnosti, jak příslušné pojmy obohacovat, rozšiřovat, oživovat.

Vzpomeňme například, co bylo řečeno o uplatnění hlásky *r* ve slovech označujících červenou barvu. Fyzika nám svým způsobem podává definici červeně pomocí vlnové délky. Jak pozoruhodný a jak důležitý, a přece zase: jak chudokrevný je to poznatek! Zážitek hlásky *r* jej doplňuje o úplně nové, fyzikou netušené oblasti, otvírá průhled na vztah červené barvy k lidskému prožívání. Průhled na otázky, o nichž pojednává například kapitola o „smyslově-

morálním účinku barev“ v Goethově „Nauce o barvách“.

Nebo si připomeňme, co říká P. Eisner o výpovědi slova „*pupen*“ „botnavá nalitost, výbušný vztlak mízy“ - jak tady slovo samo upozorňuje na mocné dění v oblasti životních sil, o němž se v botanice sotvaco dovíme!

Nebo se pokusíme prožít rozdíl mezi větami „*slunce svítí*“ a „*slunce září*“ - na jedné straně hláska *í*: slunce jako zdroj světla, a tím našeho vědomí o světě; na druhé straně hláska *á*: slunce jako bytost, jež se sama ustavičně rozdává světu - na jaké nezvyklé stránky sluneční existence nás tady upozorňuje gesto slov!

Pak je ještě druhá možnost, jak zbavit slova jejich nálepkovitosti, značkovosti, a uvědomovat si je jako gesta poukazující do říše živých, neohrazených pojmů. Je to pronikání do jejich *etymologie*. Vžíváme-li se do etymologických souvislostí, rozpouští se nám dnešní abstraktní význam slov v obrazy, tu jasnější, tu méně jasné, ale v každém případě vymykající se jakémukoli vysušujícímu ohraničení. Srovnajme tři výrazy, obsahově zdánlivě velmi příbuzné, ve skutečnosti - totiž, když si uvědomíme jejich etymologické složení - poukazující na znatelně rozdílné duševní děje: „*přemítat*“, „*rozjímat*“, „*uvažovat*“.

Co znamená „*přemítat*“! Znamená to něco „přehazovat“ („*metat*“) sem a tam. Přemítáme-li o něčem, snažíme se to „přehazovat“, tj. vidět z různých stran, z různých hledisek, abychom se neukvapili jednostranným úsudkem.

Co znamená „*rozjímat*“! Znamená to „rozebírat“, „analyzovat“ určitý námět, ujasnit si všechny jeho prvky. Tradice dala tomu slovu navíc jistý náboženský nádech. „*Rozjímat*“ o určitém biblickém obsahu znamená přemýšlet o něm tak, že se pokoušíme uvědomit si ve vnitřním soustředění každou maličkost v něm; tím činíme zadost požadavku zbožného, úctyplného přístupu k posvátnému textu.

Co znamená „*uvažovat*“ (nebo též „*rozvažovat*“, „*zvažovat*“)! Znamená to „zkoumat váhu“, „potěžkávat“ různé okolnosti, zjišťovat jejich „závažnost“, odhalovat jejich důležitost. Ta tři slova tedy označují tři různé přístupy k přemýšlení, třebaže se jich dnes užívá skoro bez rozlišování, napřeskáčku. Neuvědomujeme-li si, z jakého základu jsou taková slova odvozena, určitě smažeme jejich původní výraznost a ochudíme svou řeč, oloupíme ji o její původní barevné bohatství, o možnost vyjadřovat charakteristické individuální odstíny. Slova takto ochuzená vyjadřují už jenom šedivé všeobecnosti, člověk ztrácí možnost vyjadřovat jimi konkrétně, co se v něm děje. A ruku v ruce s tím ztrácí i možnost vnímat ze slov druhého, co se děje v něm. Seschlé abstraktní pojmy se stávají překážkou komunikace mezi lidmi. Slovo „*meditace*“ se někdy nahrazuje českými výrazy „*přemítání*“ nebo „*rozjímání*“. Neprávem. *Meditace* není ani „*přehazování*“ ani „*rozebírání*“ nějaké myšlenky, nýbrž soustředěné otevření nitra myšlenky, sjednocení s ní, vhroužení se do ní - což jsou úplně jiné duševní aktivity než *přemítání* nebo *rozjímání*.

Etymologické souvislosti tedy mohou odkrývat ve slovech netušené nové stránky významu. Je tomu tak nejen u slov, která si přímo žádají obrazné chápání, jako „*neotřelý*“, „*nezáživný*“, ale - uveďme docela namátkou - i u slov jako „*konec*“ (což je odvozeno od „*konati*“, „*dokonati*“ ..*důtka*“, „*nedůtklivý*“ (odvozeno od „*dotýkati se*“), „*dlítí*“ (od „*délka*“), „*mezi*“, „*mezera*“ (od „*mez*“). Tím způsobem vycítíme i hluboký rozdíl mezi výrazy „*dychtit*“, jde tedy o touhu projevující se nápadným, neklidným dechem) a „*prahnout*“ (což souvisí s „*pražením*“, tedy s prudkým zahříváním). Právě tak je zajímavé si všimnout, že výrazy „*útek*“ a „*útok*“ jsou oba odvozeny od výrazu „*téci*“, čili oba chtějí vlastně vyvolat představu prudce tekoucího proudu.

Jistě platí obecně, že učitel waldorfské školy by měl zápasit o to, aby v sobě probouzel schopnost úžasu před světem a úcty ke všem jeho jednotlivostem; ale právě toto by se mělo promítnout i do jeho vztahu k jazyku. Jinými slovy: Měl by zápasit o to, aby svou mluvou poukazoval důsledně do světa pojmů neochuzených, nevyčerpateľně obsažných, pojmů, z nichž každý má skryté hloubky, zatím leda vzdáleně tušené. Pouze svět takovýchto pojmů podněcuje k úžasu a k úctě. Mluva učitele (a samozřejmě nejen učitele) by měla tryskat z pocitu, že podstatu věcí člověk nikdy neobsáhne celou, že však ji může poznávat postupně stále důkladněji, stále všestranněji, a objevovat při tom stále nové poklady, stále nové souvislosti všeho se vším. Zápasem o toto vědomí získá řeč učitele zvláštní nový rys: V jeho hlase bude možné vnímat *odstín údivu a úcty*, který bude dětem vnukat oživující podněty a živit v nich zájem o poznávání všech oblastí světa.